

Ruzhens'kij M. M. The social and economic development of the rural households at the transformational economy

The modern status, problems and perspectives of the further social and economic development of the Ukrainian rural households were investigated in this article.

Key words: agrarian transformations, leasers, rural households, national. economy, the owners of land plots, rental fee, agribusiness, state regulation, institutional providing.

Самусь Г. І.
Конопотський інститут
Сумського державного університету

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРАРНИХ ВІДНОСИН

На сучасному етапі розвитку і становлення ринкових відносин в Україні важливе значення має вивчення досвіду зарубіжних країн, в тому числі і в аграрній сфері. В статті аналізується історичний досвід трансформації аграрних відносин за рубежем, що може бути використано в нашій країні.

Ключові слова: аграрні відносини, земельна власність, аграрна сфера, аграрні реформи, трансформація аграрних відносин, селянське господарство, феодальне землеволодіння, общинне землеволодіння, фермерське господарство, агрофірма, агробізнес, колективне господарювання, агропромисловий комплекс.

Актуальність проблеми. Аграрні відносини – це особливий вид економічних відносин у суспільстві між його членами, господарствами, державою з приводу привласнення різних об'єктів власності, а також землеволодіння, землекористування, реалізації сільськогосподарської продукції та розподілу доходів господарств. Трансформація аграрних відносин пов'язана, насамперед, з реформуванням відносин власності у сільському господарстві. Крім того аграрні трансформації передбачають зміни в технологічному способі виробництва.

Особливо глибокі трансформаційні процеси відбуваються і в історичному розрізі при переході від однієї суспільно-економічної формації до іншої. Дослідження історичного досвіду трансформаційних перетворень відіграє важливу роль в розумінні сучасних економічних теорій.

Формування ринкового механізму в Україні, зокрема в аграрній сфері, потребує подальшого послідовного і поглибленого обґрунтування, теоретичної та методологічної розробки, а також нагромадження та дослідження потрібного практичного досвіду. Складність проблеми полягає ще і в тому, що необхідного наукового і практичного досвіду переходу від адміністративно-командної системи до ринково-регульованої економіки у світовій практиці немає [4, 140].

Ознайомлення з останніми дослідженнями та науковими публікаціями з тематики аграрних реформ показує, що особливостям аграрного реформування та його порівняльній ефективності приділялася недостатня увага.

Незважаючи на те, що Україна належить до країн з найкращими у світі ґрунтами, колись вважалась житницею Європи, протягом 90-х років ХХ ст. стан її сільського господарства різко погіршився. Площа сільськогосподарських угідь зменшується, врожаї падають, парк є застарілим і техніки не поновлюється, кредити господарствам не доступні, а більшість сільськогосподарських підприємств переживає глибоку

фінансову кризу, на відміну від розвинутих зарубіжних країн, де функціонують розвинені ринки земель та відпрацьовані конкретні важелі державної регулятивної аграрної політики.

Проблеми реформування і розвитку аграрних відносин в Україні. Досліджуються в працях відомих, зокрема: О. М. Оніщенко, А. М. Третяка, П. Т. Саблука, В. В. Юрчишина, В. М. Трегобчука, О. С. Новаторова, В. Л. Месель-Веселяка та інших. Проте цілий ряд проблем аграрних перетворень потребують подальших досліджень. Зумовлюється це, насамперед, незавершеністю трансформаційних процесів, неефективністю уже діючих форм, а також ситуацією вступу України до СОТ.

Постановка проблеми автором та її дослідження.

Необхідність вивчення світового досвіду аграрних перетворень є сьогодні очевидним. Насамперед це пов'язано з трансформаційними процесами, що відбуваються в економіці України, в тому числі і аграрному секторі. Особливість трансформаційних процесів в Україні полягає в тому, що соціалістична система перетворюється у ринкову капіталістичну, і такі перетворення в світі відбуваються вперше. Звичайно, в зарубіжному досвіді трансформації аграрних відносин є позитивні і негативні аспекти, які потрібно враховувати. Отже, вивчення історичного досвіду трансформації аграрних відносин в зарубіжних країнах дасть можливість з'ясувати, які елементи реформування аграрних відносин можуть бути використані для нашої країни на сучасному етапі перетворень.

Для вивчення історичного досвіду аграрних перетворень в країнах світу згрупуємо їх в залежності від рівня та характеру економічного розвитку.

1. Економічно розвинуті країни (Великобританія, Франція, Німеччина, США).
2. Країни, що розвиваються (Латинської Америки, Азії, Африки).
3. Постсоціалістичні країни перехідної економіки (Польща, Угорщина, Болгарія, Росія).
4. Країни централізовано-керованої економіки (Китай).

В економічно розвинутих країнах з ринковою економікою більша частина земельного фонду і основні продуктивні можливості сільськогосподарського виробництва зосереджені в фермерських господарствах. Основою організації виробництва є сімейна ферма (з мінімальним використанням найманої робочої сили). Частина землі належить державі (1/4-1/3 площі), а також великим монополіям агробізнесу і церкві [4, 112].

Так, в Англії капіталістична земельна власність виникла внаслідок вигнання селян з їхніх земель і обгородження цих земель. Зараз в Англії земельні угіддя формально належать королівській сім'ї, але права на володіння землею вільно продаються. Угіддя, що були продані для виробництва сільськогосподарської продукції, не можуть використовуватись для будівництва. Для зміни цільового призначення земельної ділянки власникові землі слід звернутися за дозволом у муніципальну планову комісію, яка керується законами про планування і суспільними інтересами. У кожному районі країни працюють спеціальні державні установи-лендреджистери (на зразок земельних реєстраторів), де в державні земельні сертифікати вносять зміни щодо власників земельних ділянок та умов їх використання.

Особливо важливим фактором доцільного функціонування ринку землі та нерухомості виступає державна податкова політика, яка насамперед спрямована на розвиток сільськогосподарського і промислового виробництва та забезпечення зайнятості населення. Законодавство Англії забороняє власникам землі продавати її іноземцям [7, 22].

Сільське господарство Великобританії на 75% забезпечує населення країни продуктами харчування і є однією з провідних галузей. Його особливістю є використання праці не селян, а сільськогосподарських робітників, мала кількість працюючих і дуже висока інтенсивність [4, 170].

У Франції феодальне землеволодіння скасувала Велика Французька революція (1789-93), тут утвердилося дрібноселянське господарство, засноване на приватній власності на землю.[3, 19] Сьогодні, операції з купівлі, продажу, здавання в оренду земельних ділянок у Франції контролюються органами влади, при цьому суми орендної плати навіть на приватній землі встановлюють державні адміністративні органи [7, 23].

У Німеччині (Пруссії), Російській імперії та в інших країнах Європи поміщицькі латифундії у процесі реформ поступово перетворювалися на капіталістичні господарства. Земельні реформи 1848-1861 рр. у цих державах ліквідували феодальну земельну власність-основу кріпосницької системи – і зумовили появу великої кількості селянських господарств. Сьогодні законодавство Німеччини забороняє подрібнення селянських господарств і земельних ділянок при зміні власників. Проводиться державний контроль за операціями, пов'язаними з відчуженням, купівлею і продажем ділянок. Законодавство віддає перевагу інтересам орендаря. Орендар після викупу землі 20 років не має права вільно її продавати. У виняткових випадках при продажу викуплених земель різниця між ціною купівлі й продажу переходить державі [7, 22].

В країнах Західної та Центральної Європи після Другої світової війни відбулися значні зміни в системі землевласності та землекористування, які зумовили перехід від універсального дрібного селянського господарства до великого спеціалізованого високотоварного господарства, що включається в систему агробізнесу. Основним типом сільськогосподарського підприємства стала висококомеханізована ферма. Однак у Південній Європі і досі є залишки поміщицької власності на землю і дрібного землекористування селян-орендарів [4, 147].

У США земля безкоштовно передавалася у власність поселенцям (гомстедерам), які започаткували розвиток фермерського господарства. На початку ХХ ст. налічувалося 5,8 млн. ферм, кількість яких до середини 90-х рр. скоротилася до 2 млн. На одне господарство припадає в середньому 180 га. землі. Близько 60 % ферм ведуть господарство власними силами, без найманої робочої сили. Водночас в США налічується майже 5 тис. кооперативів, які переробляють і реалізують до 30% фермерської продукції. Майже 90% усіх сільськогосподарських корпорацій утворилося внаслідок об'єднання сімейних ферм. Землекористування в США за останні десятиліття набуло якісно нових рис, особливо в аграрній сфері. Тут характерна концентрація аграрного виробництва, а отже, і землі. Ця тенденція сприяє, з одного боку, формуванню крупних монополістичних об'єднань, а з іншого боку, пропонує відмовлятися від послуг дрібних ферм, які поза інтеграцією не мають перспектив розвитку. З 2-х млн. ферм країни в групу найбільших, з річним об'ємом реалізації продукції понад 500 тис. дол., входить лише 70 тис. фермерських господарств (3,5% їх загальної кількості), але в той же час вони реалізують близько 70% товарної продукції сільськогосподарства країни. Ферми сімейного типу, яких налічується близько 1 млн., реалізують лише 12% продукції сільськогосподарства. Це збиткові, неприбуткові і дотаційні господарства. Державі за таких умов доводиться здійснювати політику постійного виведення частини сільськогосподарських земель з обороту, зважаючи на низьку ефективність і високий рівень банкрутства дрібних ферм. Останній перепис ферм у США, проведений в 2004 р., зі всією очевидністю підтвердив той факт, що в

сучасних умовах найперспективнішою формою сільськогосподарського виробництва стають крупні підприємства, незалежно від форм власності, у тому числі й на землю.

У США, Канаді, Великобританії та інших країнах фірми-виробники сільськогосподарської техніки здійснюють сервісне інженерно-економічне забезпечення, діє оренда і прокат.

У країнах, що розвиваються, картина більш строката. Понад 50% площ є общинними землеволодіннями або обробляються дрібними сімейними господарствами. Виробництво тут напівнатуральне або дрібнотоварне. Другий за площею (але основний за виробництвом) сектор землекористування – великі землеволодіння.

В Латинській Америці – це великі латифундії (фазенди), в країнах Азії та Африки – землеволодіння місцевих феодалів (султани, шейхи, племінні вожді тощо). Але феодальні відносини поступово замінюються капіталістичними, і все більшого значення набуває плантаційне (особливо в Латинській Америці та Південно-Східній Азії), місцями фермерське, господарство.

В країнах Латинської Америки домінує латифундизм. Середній розмір латифундії приблизно в 200 разів перевищує розмір селянського господарства. Є дрібні селянські господарства. Великі господарства (середній розмір 5000 га) володіють 60% сільськогосподарських угідь, середні і дрібні (по 0,4 га) – лише 20% угідь. У дрібному секторі господарство ведеться нерідко примітивними методами [4, 307].

Проте в країнах Латинської Америки багато об'єктивних обставин зумовлювали те, що латифундії не вели інтенсивно сільськогосподарське виробництво, а сама латифундія склалась як символ екстенсивного землеробства.

Для розвиваючих країн Азії і Африки характерні різноманітні аграрні відносини, не скрізь склався клас великих землевласників, не отримали широкого розповсюдження навіть феодальні способи організації землеробства, спостерігається різке розмежування в сільському господарстві товарно-експортного виробництва, натурального і дрібнотоварного господарства, яке обслуговує місцеві потреби.

У процесі перебудови знаходиться землеволодіння і агровиробництво постсоціалістичних країн перехідної економіки. Колишні колгоспи, радгоспи, комуни перетворюються на кооперативи та агрофірми різних типів, поступово розгортається фермерське господарство, особливо в країнах Центральної Європи. Іншими соціально-економічними чинниками, що визначають розвиток сільського господарства та агровиробничої сфери в цілому, є рівні його технічної оснащеності, хімізації, впровадження досягнень сільськогосподарської науки [4, 113].

В країнах Східної Європи та СНД трансформація аграрних відносин відбувалася поступово. Винятком є Польща та країни Балтії, де реформи відбулися за сценарієм шокової терапії і відзначалася такими рисами: добре законодавчо-нормативним забезпеченням аграрних реформ, зміною механізмів впливів і регулювання сільського господарства, вжиттям заходів технічного і технологічного переоснащення сільськогосподарських підприємств за допомогою “дешевих” кредитів, посиленням уваги до позавиробничих функцій села, екологізацією сільськогосподарського виробництва, формуванням ринку землі. Крім того відрізнялися стартові умови трансформацій в окремих країнах.

У країнах колишнього Радянського Союзу, у тому числі в Україні, а також деяких країнах колишньої соціалістичної системи, зокрема, у Румунії, система управління сільським господарством була більш централізованою, що ускладнювало початковий етап реформ. Найменш централізовану і відповідно найбільш ринково орієнтовану

систему управління галуззю мали Польща і Словенія [6, 38].

В Болгарії земля сільськогосподарських виробничих кооперативів, що склали основу соціалістичного сільського господарства країни, протягом післявоєнного часу формально належала її колишнім власникам - членам цих кооперативів. Протягом 45 років цю землю обробляли два-три покоління селян. Незважаючи на організаційну перебудову, що здійснювалася у 70-ті роки у процесі формування агропромислових комплексів (АПК) і їх наступної ліквідації наприкінці 80-х років, право приватної власності на землю було формально збережене, хоча випадків його практичної реалізації не було. Переваги Болгарії у проведенні структурної реформи базувались на порівняно більшій визначеності прав власності на землю. Болгарська модель структурної реформи використала цю перевагу, відновивши права власності на землю у колишніх межах [6, 39].

Як відзначалося, за характером реформ Польща відрізняється від інших країн Східної Європи та СНД. Реформи 90-х років ХХ ст. в цій країні відбулись дуже швидко. Агропромисловий комплекс країни, перебудувавшись відповідно до вимог ринку, набув експортного значення. Ще в соціалістичні часи в сільському господарстві значну роль відігравав дрібний виробник, а за часів перебудови позиції його значно посилілись [4, 180].

Реформування сільського господарства Угорщини в 90-х роках ХХ ст. здійснювалось у руслі загальної трансформації суспільства, його політичних і соціальних аспектів. В економічному плані реформи розпочалися ще з другої половини 80-х років шляхом поширення ринкових елементів і спроби введення вільного ринку землі. Незважаючи на зміну влади, аграрна політика цього періоду за своєю сутністю була спрямована на прискорену деколективізацію аграрної сфери і водночас на руйнування практично всіх складових традиційної для другої половини ХХ ст. угорської моделі соціалістичного сільського господарства. Така політика, а також втрата східних ринків збуту, призвели до зменшення обсягів виробництва до 30%. Протириччя пріоритетності окремих напрямів реформування галузі зводилися до вирішення проблеми земельних відносин. У сучасному приватному секторі аграрної економіки Угорщини сформувалася "південноамериканська модель" сільського господарства, коли поряд з незначними, але ефективно функціонуючими фермерськими господарствами, орієнтованими на ринок, у масовому порядку створювалися абсолютно неефективні, дрібні за розмірами землекористування одноосібні господарства, з одночасним порушенням інтеграційних зв'язків між великомасштабним виробництвом і господарствами населення, що становили основу успішно функціонуючої у 70-80-х роках угорської моделі сільського господарства [1, 127].

Приватний сектор одноосібних господарств Угорщини у 90-х роках характеризувався низькою ефективністю виробництва, натуральним веденням господарства. Особливістю сільського господарства Угорщини в період реформування стало створення господарських товариств, що стали новою формою організації сільськогосподарського виробництва. Колишнім власникам були видані ваучери на купівлю землі та іншого майна, створено Державний земельний фонд, який викупує земельні ділянки у громадян, що одержали їх у держави в результаті роздержавлення земель (паї) і не мають змоги на них працювати, та сільськогосподарські угіддя в заставі. Продаж сільськогосподарських земель іноземним особам без громадянства заборонено. Важливе значення має державна реєстрація земель, яку здійснює Міністерство землеробства і розвитку сільськогосподарських регіонів країни.

Необхідно наголосити, що розвиток подій в усіх постсоціалістичних країнах засвідчив, що одержання селянином землі у власність слід розглядати лише як передумову ефективного господарювання на ній. При цьому основним завданням аграрної реформи є створення адекватного й ефективного організаційно - економічного господарювання за умов зміни власності на землю. Отже, найважливішою умовою успішного здійснення реформування стає дотримання принципу комплексності та системності реалізації всіх його складових [1, 106].

У Болгарії, Угорщині, Чехії, Словаччині, Румунії і в Балтійських країнах зроблені перші кроки щодо формування земельного ринку, упорядкування розмірів землеволодінь різних форм господарювання.

В Росії реформування в аграрній сфері передбачало перетворення колишніх форм колективного господарювання на нові виробничі структури колективного господарювання, що базуються не на державній і колективній, а на приватній власності на землю та інші засоби виробництва.

У Росії масова реорганізація колгоспів і радгоспів почалася ще у 1992 році. За два роки були реорганізовані практично всі колгоспи і радгоспи. За умовами реорганізації вони мали три основних можливості: по-перше, утворити акціонерне товариство або виробничий кооператив; по-друге, зберегти свій попередній статус (щоправда, колгоспи взяли землю і фонди у свою власність і поділили їх на паї); по-третє, прийняти рішення про ліквідацію господарства і поділ його на більш дрібні, технологічно цілісні одиниці. За останньою моделлю в Росії було реорганізовано близько тисячі із 27 тис. колгоспів і радгоспів. Свій колишній статус зберегла майже третина господарства Росії [6, 43].

Повсюди за винятком країн колишньої Югославії, обмежені розміри ділянок, які знаходяться у приватній власності [7, 23]. Забороняється продаж сільськогосподарських земель іноземцям.

В Китаї, країні централізовано-керованої економіки, трансформаційні процеси відбувались по-іншому. У роки відбудови і першої п'ятирічки (1949-1957рр.) була проведена земельна реформа, що ліквідувала пережитки системи феодалізму на селі. З 1958 р. формою “вдосконалення” сільського господарства стало створення “народних комун”. Почався економічний хаос, на подолання якого пішли роки. “Народні комуни” розукрупнили, селянам повернули частину усупільненої власності і присадибні ділянки. Становище в економіці дещо нормалізувалось. З 1966 р. в Китаї почався період “культурної революції” – політичної кампанії, яку розгорнули ліворадикальні політичні сили. Внаслідок масових репресій було паралізовано діяльність господарських органів, знову дезорганізоване господарство країни. Завдяки проведенню системи заходів і цю кризу вдалося ліквідувати. В 70-ті роки економічний розвиток певною мірою стабілізувався.

У 1978 р. було проголошено курс на економічну реформу. Селяни одержали землю в довгострокову оренду, була впроваджена система сімейного підряду. Як результат – різко зросло виробництво сільськогосподарської продукції [4, 255, 256]. Зараз, в країні, незважаючи на те, що ринкові відносини дедалі більше проникають в економіку разом з тим зберігаються командно-адміністративні методи організації та управління сільським господарством.

Світова практика засвідчує: в таких країнах, як Китай, Данія, Голландія, Ізраїль, де майже вся земля в руках держави, сільськогосподарське виробництво високоефективне. В Бельгії, Франції, Німеччині держава володіє 60% земель, які здає в оренду. В Канаді

30% земель держава віддає в оренду. США в 2000-2006 рр. викупили у фермерських господарств понад 40% сільськогосподарських угідь.

Всі країни ЄС дотримуються політики необхідності захисту вітчизняного виробника і споживача та забезпечення рентабельного ведення сільськогосподарської діяльності.

Рентабельність сільськогосподарських підприємств значною мірою визначається рівнем державної підтримки. Незважаючи на трансформацію форм підтримки фермерських господарств в країнах ЄС (переходу від дотацій за обсяги сільськогосподарських угідь, поголів'я худоби, обсяги виробництва до виплат на одне фермерське господарство та на розвиток сільських територій), розміри допомоги є значними. В окремих розвинутих країнах світу частка державних витрат дорівнює, або навіть перевищує, внесок сільського господарства у ВВП. Наприклад, в Австрії ці показники становлять відповідно 2,3 і 2,0, Фінляндії – 5,0 і 4,1. В Україні за 2005 р. ці показники співвідносилися як 0,5 і 11% [2, 64].

В аграрному секторі економічно розвинутих країн застосовується сучасна техніка, впроваджуються нові технології, які враховують екологічне навантаження на довкілля.

Висновок. Трансформаційні процеси в аграрній сфері в зарубіжних країнах відбуваються по-різному. Але досвід зарубіжних країн, а саме, економічно розвинутих, незаперечно підтверджує, що трансформація аграрних відносин потребує регулювання з боку держави, особливо фінансової складової. Держава повинна здійснювати постійний контроль за використанням земель господарствами різних форм власності. Необхідно надати перевагу створенню великих фермерських господарств та об'єднань, як більш високоефективних та спроможних до інтенсифікації сільського господарства, здатних забезпечити раціональне землекористування. Приділяти увагу розвитку особистих селянських господарств. Сприяти формуванню ринку землі. Потрібно ведення державного реєстру земель. Край необхідна державна підтримка аграрного сектора, особливо найбільш проблемних його складових.

Важливими чинниками прибуткової діяльності аграрного сектора є рівень впровадження у виробництво сучасної техніки та технологій, дієвості організаційно-економічного регулювання. Вхідження України в СОТ слід розглядати як новий етап в розвитку аграрних відносин.

Використані джерела:

1. *Балян А. В., Шуфрич Н. І.* Досвід аграрних реформ в Угорщині й Україні. – К. : Норапрінт, 2004. – 148 с.
2. *Бойко Л.* Розмір землекористувань сільгоспідприємств у системі чинників ефективності господарювання // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 6. – С. 62-65
3. Економічна енциклопедія : у 3-х томах. Т. 1 (ред. кол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2000 – 864 с.
4. Економічна і соціальна географія світу : Підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Б. П. Яценко, В. М. Юрківський, О. О. Любіцева та ін.; За ред. Б. П. Яценко. – К. : Прок -Бізнес, 2004. – 351 с.
5. *Єніфанов А. О., Сало І. В.* Регіональна економіка. – К. : Наукова думка, 2000. – 343 с.
6. *Осташко Т. О.* Ринкова трансформація аграрного сектора. – К. : Фенікс, 2004. – 280 с.
7. *Шарий Г., Микитенко Ю., Банна Т.* Складові концепції державного регулювання і розвитку ринку земель // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 1. – С. 16-24.

Самусь А. И. Исторический опыт трансформации аграрных отношений

На данном этапе развития и становления рыночных отношений в Украине важное значение имеет изучение опыта зарубежных стран, в том числе и в аграрной сфере. В статье анализируется исторический опыт трансформации аграрных отношений за рубежом, который может быть использован для нашей страны.

Ключевые слова: аграрные отношения, земельная собственность, аграрная сфера, аграрные реформы, трансформация аграрных отношений, крестьянское хозяйство, феодальное землевладение, общинное землевладение, фермерское хозяйство, агрофирма, агробизнес, коллективное ведение хозяйства, агропромышленный комплекс.

Samus H. I. Historical experience of transformation of agrarian relations

At the modern stage of development and setting up of market relations in Ukraine it is important to study the foreign experience including agricultural sphere. The article analyses the historic experience of transformation of foreign agriculture, which can be used for our country.

Key words: agricultural relations, land property, agricultural sphere, agricultural reforms, transformation of agricultural relations, peasants' activity, farmers' activity, feudal landownership, communal landownership, agrofirma, agrobusiness, communal activity, agro-industrial complex.

Сафонова В. Є.

Інститут вищої освіти АПН України

**ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО ВУЗУ
ЯК ЧИННИК ЙОГО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ**

В статті досліджені поняття “підприємницька діяльність вузу” і “позабюджетна діяльність вузу”, сутність і зміст його підприємницької діяльності. Визначені протиріччя, викликані розвитком підприємницької діяльності вузу та концептуальні підходи до управління його підприємницькою діяльністю.

Ключові слова: підприємницька діяльність, позабюджетна діяльність, вищий навчальний заклад, конкурентоспроможність, фінансові ресурси.

Актуальність проблеми. Глибокі зрушення в напрямі демократизації економіки, формування ринкових відносин обумовили впровадження змін і в системі господарювання вищих навчальних закладів заснованих на нових механізмах економічної і фінансової діяльності. У ринковій ситуації вищий навчальний заклад перетворився на багатогранну організацію, не лише навчальну, але й виробничу, фінансову, інформаційну, значну частину коштів зароблених власною ринковою діяльністю.

Можливість самостійно заробляти та розпоряджатися коштами надали змогу вищим навчальним закладам діяти як суб'єкти підприємницької діяльності та сформувати ринок освітніх послуг, який забезпечує діяльність інших видів ринку.

Визначення ролі вищої освіти як елемента ринкової економіки, який утворює і підтримує ринкові відносини були досліджені як вітчизняними так і російськими науковцями: І. С. Кравченко, О. І. Грیشною, В. Я. Бобровим, І. С. Каленюк [7], Д. П. Богинею, В. І. Куценко, Є. М. Лібановою, О. Н. Арзяковою [3], В. М. Бутаковым [4], В. Н. Владимировым [5], Н. П. Литвиною [8], А. И. Михайлушкиным [9], Д. В. Соловьёвою [9], А. П. Панкрухиным [11].

Але питання щодо визначення сутності і змісту підприємницької діяльності державного вузу достатньо не були досліджені, що і обумовило вибір даної теми.

Метою статті виступає дослідження понять – “підприємницька діяльність